چاوپێکەوتن لەگەڵ هەندرێن

مەبەست لەکولتوور چییە، کولتوری کوردەواری چجۆرە ڕەنگدانەوەیەکی ئەرێنی و نەرێنی بەسەر ئاڵوگۆڕە مەعنەوی و کۆمەڵایەتیەکانەوە هەبووەو هەیە، کولتور چ ڕۆلأ و کاریگەریەک لەچەپاندن و سەرکوتکردنی کەسێتی تاک یان بەپێچەوانەوە دەگێڕێت، ئەمانەو چەند لایەنێکی تری پەیوەندیدار بەو بوارە با لەهزر و خوێندنەوەی (هەندرێن)ەوە بڕوانین و بزانین ئاخۆ وێڕای خستنە ڕووی ئەو پرسیارگەلەی سەرەوە ئاخۆ کورد خاوەنی کولتورێکی هاوبەش و جێگیرن یا ئاڵۆزو فرەچەشن .

ئامادەکردنی: ئەرسەلان مەحمود

هەندرێن:

بەر لەوەی لەمەڕ پرسی کولتووری کوردییدا بپەیڤین، بە پێویستی دەزانم، بپرسین: ئاخۆ مەبەستمان لە کولتوور چییە؟ گەلۆ خودی کورد، چ لە رابردوو و چ لە ئێستادا، لە ئاستی زانستییەوە، بۆ نموونە، لە روانگەی جڤاکناسیی (سۆسیۆلۆژیی)، کولتوورناسیی، خەڵکناسیی (ئەنترۆپۆلۆژیی) و... تاد پێناسەگەلێکی بۆ کولتووری خۆی کردووە، تاکوو لە دیدی ئەو خوێندنەوانەوە بتوانین راڤەیەک پێشەکەش بکەینەوە؟ ئایا کورد لە هەموو بەشەکانی کوردستاندا "کولتوور"ێکی هاوبەشی هەیە؟ بەمجۆرە من کە رووبەڕووی ئەو پرسیارە ئێوە دەبمەوە، یەکسەر ئەو پرسیارانە و پرسیارگەلێکی لەو چەشنانەم لە لا دروست دەبن. چونکە ئەوەندەی من بزانم، لە بواریی رۆشنبیریی کوردیی و بە تایبەتیش لە بواری زانستگادا راڤەگەلێکی ئەوتۆمان نییە کە لە روانگە و میتۆدە جیاوازەکانەوە کولتووری

کوردیان پێناسە کرد بێت. ئاشکرایە لە ئاستی زانستە مرۆییەکانی ڕۆژئاوادا لە هەر یەک لە قۆناغە جیاوازەکان، پێناسە و خوێندنەوەی جیاواز بۆ کولتوور کراوە.

لەو ڕوانگەیەوە ناچارین ئاماژەیەکی چڕ و خێرا بەو پیناسە و ڕاقە جیاوازانە بکەین کە لە بواری زانستگا و ڕۆشنبیریی ڕۆژئاوادا لە ئارادان.

ڕەنگە چەمکی "کولتوور" یەکێک بێت لەو چەمکە سەختانەی زمان، چونکە ئەو چەمکە هەڵگری واتاگەل و پێناسەگەلێکە، بۆیە لە هەر یەک لە سەردەمەکاندا پێناسەگەلی جیاوازی بۆ کراوە و بۆ مەستی جیاوازیش ڕاقە کراوە. لێ لەگەل دەستپێکی سەدەی بیستەمدا، چەمکی "کولتوور" بە واتای "کولتووری نەتەوەکان"، "کولتووری خەڵک"، "کولتووره بۆ ماوەکان" و ... تاد پێناسە دەکرا. لەوێدا نووسەر و ئەکادیمییە بۆرژوازییەکان باسیان لە فراژان و ڕسکانی کولتووری ژیاریی دەکرد و بەمەش هەوڵیاندەدا کولتووری جڤاک و نەتەوە بیانییەکان، غەیرە ڕۆژئاواییەکان بە دواکەوتوو سەرەتایی پێناسە بکەن. بە کورتی ڕووناکبیرە بۆرژوازییەکانی ڕۆژئاوا، جەختیان لە جڤاکە خاوەن کولتووره مۆدێرن و دەوڵەمەندەکان و جڤاکە خاوەن کولتووره کۆن و لاوازەکان دەکردەوە. دەبینی لەگەڵ لە دایکبوون و بالادەستبوونی چینی بۆرژوازیی لە ڕۆژئاوادا، کولتوورێکی دیکە و پێناسەیەکی دیکەی جیاواز بۆ چەمکی کولتوور هاتە کایەوە. پاشان کولتوور لە ئاستێکی بەرتەسکتردا چڕکرایەوە، لێ ئەو ناوەڕۆکەی جارانی هەر مایەوە. لەوێدا کولتوور وەک نەریتێکی باڵا و جوان و چاندن وێنە دەکرا. بە واتایەکی دیکە: کولتوور لە ناوڕاستی سەدە بیستەمەوە بە ئەدەب، شانۆ، مۆسیک، هونەر پێناسە دەکرا. هەڵبەتە لە ڕوانگەی زانستییشەوە هەروا بوو.
هاوکاتیش سەیر کردنی کولتوور، وەک شتێکی "بێگەرد"، وەک وێنەیەکی جیاواز بەرانبەر "بێکولتوور"یی، "کولتووریی خەڵک" پۆلێنکرا. چونکە ئەو کولتووره بۆرژوازییە ئەو جۆره کولتووره گشتیی و کۆنەی وەک هەڕەشەیەک بە دژی کولتووری خۆی سەیر دەکرد.

دوا بە دوای ئەمەش، دوای بە هەرمێنبوونی پۆستمۆدێرنیزم، پێناسەگەلێکی نوێ لە چەمکی کولتوور هایە کایەوە. ئەو پێناسانە لەو پێناسانەی کە نووسەر و ئەکادیمییە بۆرژوازییەکان دەیانکرد جیاواز بوو. بۆیە پێناسەگەلێکی وەک: "کولتووری باڵا"، "کولتووری ڕۆژانە"، "کولتووری کرێکار"، "کولتووری ژن"، "کولتووری منداڵ"، "کولتووری پەنابەران" و ... لە دایکبوون. ئەو پێناسەگەلە بۆ کولتوور بە زانستیی ئەنترۆپۆلۆژیی و ئێتنۆلۆگییەوە بەستراوە. چونکە ئەنترۆپۆلۆژ و ئێتنۆلۆژەکان لە

راقەکانیاندا، بە تایبەتی لە مەڕ شێوازی ژیانی ئەو نەتەوە و گرووپە جیاوازانەی کە نیشتەجیی وڵاتانی رۆژئاوان و بە گشتیش دەرەوەی رۆژئاوادا، ئەو چەمکگەلەیان لە کولتوور داهێنا.

بەم شێوە، وەک دەبینین، ئاسان نییە لە روانگەیەکی زانستییەوە هەروا بە ئاسانی بتوانین پێناسەیەکی کولتووری کوردیی بکەین و پاشان بزانین ئەو شێوە کولتوورە چتۆ کاریگەرییەکی لەسەر دەمبەستکردن و سازاندنی کەسایەتیی کوردییدا هەبووە و هەیە.

لەوەش بترازێین، کاتێ ئێمە بە گشتی باسی "کولتوور" دەکەین، مەبەستمان کوئاگایی و ئەو پەیوەندییانەیە کە کولتووری نەتەوەیەک، بۆ نموونە، کورد دەردەبڕێ. هاوکاتیش کولتوور بریتییە لە رۆشنبیریی گشتیی، چۆنییەتی پێوانەکردنی بەهایەکان، ئەزموون و بیرکردنەوەیەکی دیاریکراوی هاوبەشانەی کوردیی کە کەسایەتیی؛ رەفتار و جیهانبینی کورد وێنە دەکا. بەڵام لە بیرمان نەچێ، کولتوور تەنیا لە ناخ و زەینی خەڵکدا خۆی دەرنابڕێ، بەڵکو کولتوور لە پرۆسەی پەیوەندییە جڤاکییەکاندا وەک کۆئاگاییەک لە زمانێکی هاوبەش، کۆدگەڵێک و بەهاگەڵێکیشەوە خۆی دەردەبڕێ. بەمەش کۆی نەتەوە پێکەوە گرێدەدا.

بەمجۆرە کولتووری کوردیی، وەک نەتەوەیەکی بندەست، کولتوورێکی ئاڵۆزە، بۆیە پێناسەکردنی ئەو کولتوورە، بە تایبەتیش لە دەرفەتێکی رۆژنامەوانییدا، کە کەسایەتی کورد دەسازێنێ یان پەیوەندییە جڤاکییەکان پێکەوە گرێدەدا و دەردەبڕێ یان لە زمانی کوردییەوە خۆی دەردەبڕێ و ... تاد، کارێکی ئاسان نییە. چونکە، بە رای من، ئەو وێنە کولتوورییە نەریتییەی کورد، بە تایبەتی ئەو کولتوورە لە سەدەی بیستەوە تا ئەمڕۆش، لە ناوەڕۆکەوە هەمان کولتوورە خۆی بەرهەمدەهێنێتەوە. ئەوەی کە گۆڕانی بەسەر داهاتووە، تەنیا لە ئاستی رووکەشیدایە نەک ناوەڕۆکەوە. چونکە لە جڤاکیی کوردییدا، ئەوەی کە باڵادەستە بەسەر پەیوەندییە جڤاکیی، ئابووریی و سیاسییەکانەوە بریتین لە هێزە کۆنپارێزە یەک لە دوای یەکەکان. ئەو هێزە کۆنپارێزانەش بە هۆی ئەوەی خۆیان هەڵگری ئەو کولتوورە نەریتییە خێڵەکییەن، بۆیە لە پێناو مانەوەی دەسەڵاتیی خۆیانەوە، هەوڵیانداوە ئەو کولتوورە نەریتیی، هاراركییە؛ واتا خێڵەکیی و بۆ ماوەیە بپارێزن. دیارە ئەو هێزە کۆنپارێزانە، وەک تۆڕێک لە دەسەڵات، لە هەموو قۆناغەکاندا بە هۆی پایەی ئایینیی، سیاسیی، رۆشنبیریی و خێڵەکییەوە هەوڵیانداوە هەمیشە ئەو توێژە بچووکە نووسەر و تاکەکەسە پیشە جیاوازانەی کە هەڵگری ئاگایی و زمانی کولتوورێکی ئیدیالین، نوێخوازن، دەمکوت بکەن.

لەو روانگەیەوە، لە قۆناغە جیاوازەکاندا، بە هۆی کاریگەریی ئەو رۆشنبیرییە نوێیە دەرەکییانەوە، ئەو توێژە نوێخوازە لە جڤاکی کوردییدا

هەولیانداوە ئەو دەسەڵاتە رەهایەی هێزە کۆنپارێزەکانی کورد وەرچەرخێنن و کولتوورێکی نوێ لە ژیانی کورددا بچێنن. بەمەش ئەو کولتوورە نوێیە وەک کۆئاگاییەک لە زمانی کوردییدا خۆی دەربڕێ. لێ ئەو بزاڤانە لە دواجاردا بە هۆی ئەو بونیاتە جڤاکییەی کە زۆرینەی نەخوێندەوارن و جووتیار و کاسبکارن، بۆیە دواجار ئەو هێزە کۆنپارێزەی بە سوود وەرگرتن لەو هێزە فرە نەخوێندەوار و نائاگایەوە، ئەو بزاڤە نوێخوازانە تێکبشکێنێ.

دیارە بندەستی کورد کاریگەرییەکی سەرەکی هەبووە لە سووڕانەوەی ئەو دۆخە سیاسیی و کولتووورە نەگۆڕەی کورد. چونکە لە لایەکەوە داگیرکارانی کورد هەمیشە لە رووی ئابوورییەوە هەولیانداوە ژێرخانی ئابووی کوردستان لەو دۆخە وابەستەییەدا بمێنێتەوە. بۆیە دەبینین ئەو پەیوەندییە هارارکییە لە کوردستاندا کۆی پەیوەندییە ئابووریی، کولتووریی و سیاسییەکانی جڵەو کردووە. وێڕای ئەمەش، کورد بە هۆی ئەوەی کە هەمیشە لە شەڕ و ژیانێکی ناسەقامگیرییدا ژیاوە، بۆیە ئەو توێژە نووسەر و خوێنەرە لە ئاستێکی لاوازدا قەتیسماوە و بواری ئەوەی نەبووە لە ئاستی ئەکادیمییدا ببێتە خاوەن دەسەڵاتێکی رۆشنبیریی و ئابووریی. بەمجۆرە ئەو دۆخە رارا و ناسەقامگیرە زەمینەی بۆ لە دایکبوونی چینێکی بۆرژوازی تۆکمە نەسازاندووە. هەر بۆیە ئەو توێژە خوێندکارە ساوایەی کە لە قۆناغە جووداکاندا لە دایکبووە، بە هۆی ئەو شەڕ و ململانێیەی کە دەسەڵاتی نەتەوەکانی عەرەب، تورک و فارس بەسەر کوردیان سەپاندووە، رێگربووە لەبەردەم ئەو توێژە خوێندکار و خاوەن پێشە مامناوەندییەی کورد کە بەرەو چینێکی بۆرژوا گەشە بکا و بەمەش کولتوورێکی نوێ دابهێنێ و بەسەر پەیوەندییە جڤاکییەکانی کوردستاندا بالادەست بێت. چونکە ئەو توێژە هەمیشە بە دەم رێگای گەشەکردنەوە ناچار بووە بچێتە رێزی خەباتی سیاسییەوە. ژینگەی ئەو خەباتەش، وەک دەزانین، لە دێهات و شاخەکانەوە بووە. بۆیە دواجار بە هۆی مەرجەکانی پێشمەرگایەتیی و ئەو کولتوورە باوەی دێهاتەکان، ئەو توێژە نووسەر و خوێندکارە یان مەیلە و وردە بۆرژوازییە رۆڵی خۆی لە دەستداوە، ناچار بووە دەست و پەنجەی لەگەڵ هەڵ و مەرجی ئەو ژینگە نەرمبکاتەوە.

لە ناوکۆییەوە ئەو دۆخە هەمیشە نیگەران و لێوانڕێژە لە ململانێیە لە نێوان رژێمە داگیرکارەکان و بزاڤی کوردییدا، هەولیداوە ئەو هێزە کۆنپارێزانەی کورد بە هێز بکەن. بۆ نموونە، رژێمی بەعس بە رێگای پارە و دەسەڵاتدان بە سەرۆک خێڵەکان، توانی سوود لەو پێکهاتە هارارکییەی خێڵەکان وەربگرێ و لە رێگای ئەو سەرۆک خێلانەوە زۆرینەی کورد بکاتە جاش و لە دژی بزاڤی رزگاریخوازیی کورد بەکاریان بهێنێ. رژێمی بەعس توانی بە سوود وەرگرتن لەو کولتوورە نەریتییەی خێڵ کە بالادەستە بەسەر

جڤاکیی کوردییدا، ئەو کولتووره زیاتر بشێوێنێ و هاوکاتیش ئەو پایەی دەسەڵاتی ئەو هێزە کۆنپارێزە بە هێزتر بکا.

دەمەوێ بڵێم، ئەو کولتووره نەریتییەی کە کەسایەتی کورد بەرهەمدەهێنێ، خۆراکی خۆی لەو پێکهاتە خیڵەکییەوە وەردەگرێ. ئەو پێکهاتەش، وەک زۆرینەک لە جڤاکیی کوردییدا، بە خێڵ و جوتیارەوە ئاستی ئاگایی و خوێندەواری زۆر لاوازە، بۆیە ملکەچە بەرانبەر هەموو پەیام و پێوانەیەک کە سەرۆک خێڵەکانیان ئاراستەیان دەکەن. ئەو خیڵانەش بۆ ئەوەی ئەو باڵادەستییە سیاسیی و ئابوورییەی خۆیان بپارێزن، هەوڵیانداوە بەو کۆدە کولتووریانەوە، ڕێگە نەدەن ئەو ئاگاییە لاوازە گۆڕانی بەسەر دابێ و بەمەش ئەو هارارکییە بەرهەمبهێننەوە. هەڵبەتە دەبێ جەخت لەوە بکەینەوە، کە رۆڵی ئایینی ئسلام لە رەوایەتی دان بەو کولتووره باڵادەستەی خێڵ، زۆر بە هێزە. بۆیە ئەو دەسەڵاتدارە ئایینیانە، دیارە مەبەستم لەو مەلا و مامۆستە ئایینیە دەگمەنانە نییە کە لە قۆناغە جیاوازەکاندا رۆڵی رۆشنگەریی کوردییان بینیوە، پەیوەندییە رەگئاژۆیەکانیان بە سەرۆک و خیڵی کورد و دەسەڵاتی رژێمە داگیرکارەکانەوە، توانیوویانە بە بیانۆی و دەمامکی ئیسلامییەوە بە کەیفی خۆیان ئەو رێژە بەرزە لە نەخوێندەواری کورد بە کۆیلە بکەن و بە کاریان بهێنن. دیارە بە هۆی ئاستی دواکەوتووی بزاڤی کوردییەوە، پایەی ئەو سەرۆک خێڵانە هەمیشە پارێزراوە. وەک دەبینین ئێستا، وێڕای ئەو هەموو زارقەڵەباڵغییەی کە دەمڕاستەکانی حکومەتە حیزبییەکەی کوردستان لەمەڕ "کۆمەڵگای مەدەنیی"، "دێمۆکراتیی" و ... تاد، کەچی هاوکاتیش پایە و دەسەڵاتی سەرۆک خێڵەکان و سەرۆک جاشەکان، نەک هەر لاواز نەبوونە، بەڵکوو دەسەڵاتیان لە سەردەمی بەعسدا باشترە و بگرە ئێستا پایەی خێڵێک لای حیزب و حکومەتەکەی کوردستان لە نووسەر، خوێندکارێکی زانستگا، مامۆستا، دکتۆرێکی بواری زانستی و ... تاد زۆر باڵاترە. دەبینی ئەو دیاردانە لە خۆڕا ساز نەبوونە، بەڵکوو بەرهەمی ئەو کۆئاگاییانەی پەیوەندییە جڤاکییەکانی کوردن. ئەو کولتوورەی باشووری کوردستان، بە لە بەشەکانی دیکەی کوردستانیشدا، بە جیاوازییەکی رووکەشەوە، هەمان کولتووره.

لێرەوە دەخوازم بێژم، دەکرێ کولتووری باڵادەستی کوردیی لەو پەیوەندییە هاراکیی و ئاڵۆزانەوە پێناسە بکەین. دیارە، وەک وتم، لەناو جیهانی ئەو کولتووره ئاڵۆزەدا، تەرزە کولتوورێکی یان چەندان وێنەی دیکەی کولتووریی کراوەی کوردیمان هەیە، لێ ئەو کولتووره چونکە لە سنوور و ئاستێکی چکۆڵەدا دەژی، بۆیە نەک هەر کاریگەرییەکی بەرجەستەی لە بەرهەمهێنانی کەسایەتیی کوردییدا نییە، بەڵکوو ئەو کولتووره کراوەیە بە هۆی بەردەوامی پرۆسەی ئەو کولتووره نەریتییە باڵادەستەوە، لە

دواجاردا ناچار دەبێ لەگەڵ ئەو کولتوورە باڵادەستەوە سازش بکا یانیش خۆی رادەستی ئەو کولتوورە باوە بکا.

لێرەوە بە کورتیی و بە کوردیی ئەو کولتوورە باڵادەستەی کوردیی بریتییە لە کولتوورێکی دڕدۆنگ، دووڕوو (دۆبل مۆراڵ)، داخراو، بێگانە پەرست، شەرمنۆک، کولتوورێکی ویستکوژی تاکەکەسە ئازادیخواز و جیاوازەکانە، کولتوورێکە سیخناخ بە سۆز و مەیلی فریخواردن، وابەستەیی و ... تاد. ئەو خەسڵەتانەش پێکهاتەی کەسایەتیی کوردیی و بگرە بزاڤە سیاسیی و رۆشنبیرییەکانی کوردی ئاراستە دەکەن و بەرهەمدەهێننەوە. موتیڤەکانی ئەو پرۆسە و دۆخە و وێنە نەگۆڕەی کولتووریی کوردیی، بە گشتیی، نائازادی کوردە. لەو روانگەیەوە یەکێک لە هۆکردە سەرەکییەکانی مانەوەی کورد لە ژێر دەستی نەتەوە باڵادەستەکان، ئەو کولتوورە لەرزۆک و پەڕپووتە باڵادەستەی خێڵە بەسەر ویستی کوردییدا. رازیبوونی کوردی باشوور بەو عێراقە گەرەلاوژە فیدرالییە، دەسەڵاتی ئەو کولتوورە دووڕوویە لە ناخی دەمڕاستە سیاسیی و رۆشنبیرییەکانی کورد. هاوکاتیش ئەو ئەتکردنەی ژن کە ئەمڕۆ بە شێوەی جیاواز بۆتە دیاردەیەکی رەوا، دەرهاوێشتەیەکە لەو چەپاندنەی کە یەکێکە لە خەسڵەتاکانی ئەو کولتوورە نەریتیی و خێڵەکییەی کورد.

لەو ناکۆییەوە دەکرێ لەو کاتەی کە کورد لە باشووردا خۆی حوکمڕانی خۆی دەکا، بە هۆی ئەو کولتوورە نوێیەی (هەرچەندە ئەو کولتوورە نوێیە هێشتا لە ئاستی رووکەش و مۆدەبازییدایە، کە رەنگە لەوەش زیاتر تێنەپەڕێ!) کە بە رێگای دیاردەی بە جیهانیبوون، مێدیا و تەکنیکەوە هاتۆتە کوردستانەوە گۆڕانێک لەو کولتوور و هێزە کۆنخوازە باڵادەستە دروستبکا. چونکە ئەو ئەو کولتوورە نوێیە جڤاکی کوردیی تووشی کێشمەکێشیکی دژواری ناوەکی کردووە و بەمەش ئەو کولتوورە باوە و هێزە کۆنخوازەی کورد تووشی فشارێکی سەخت بووە. بۆیە ئەگەر هێزێکی کارای رۆشنبیریی و سیاسیی لە کوردستاندا لە دایک ببێ و بەرەو ئامانجی گۆڕینی ئەو کولتوورە دەمکوتکەرە، بە ویستێکی راستگۆیانە کار بۆ داڕشتنی پرۆژەیەکی رۆشنبیریی، ئابووریی، سیاسیی کارا بکا، رەنگە لە داهاتوویەکی نزیکدا بتوانرێ ئەو کولتوورە کۆنباوە و هێزە کۆنخوازە پەراوێز بخرێ و کولتوورێکی نوێی، کو ئاگاییەکی کارا و بەرهەمدار لە زمانی کوردییدا خۆی رابگەیەنێ و پەیوەندییەکی نوێی جڤاکیش بەرهەمبهێنێ.

هەرچەندە ئێستا لە کوردستاندا بە هۆی بوونی حیزب بە سەرچاوەی بازرگانیی دەسەڵات، ئەو هێزە کۆنخوازە لە پاڵ توێژێکی حیزبییەوە بە تالانکردنی سەرووەت و سامانی کوردستان خۆی کردۆتە بە چینێکی سەرمایەداریی شێواو و قۆقز، بەمەش توانیوویەتی ئەو کولتوورە کۆنە بپارێزێ و بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی بەکاری بهێنێ. بۆیە چاوەڕوانکردنی

لە دایکبوونی ئەو چینە بۆرژوازییە رەسەنە، خاوەن کولتووە مۆدێرنە، بیرکەرەوەش مەیلەو ساویلەکانەیە.
ویڕای ئەمەش، ئەگەر ئەو بزاڤە ئیدیالییە چاوگەکەی لە ئاستی زانستگایەکانی کوردستاندا نەبێ؛ واتا بەشی زانستە مرۆییەکان نەتوانێ راڤەگەلێک لە روانگەی جوو‌داوە بۆ پاشاخان و مێژووی ئەو کولتوورە بالادەستەی کورد نەکا و راڤەکانیشیان لە لایەن دەسەڵاتدارە سیاسییەکان و ئەو حکومەتە لە گەندەڵیی رۆچووەی کوردستان بە هەند وەر نەگیرێ و لە ئاستی دام و دەزگا و ژیانی جڤاکیی بە گشتیی و بە تایبەتیش ئاستی پەروەردەدا پیادە نەکرێ، هەر لەسەر دروشم یان وەک باوە بە خەڵک رابوواردن بمێنێتەوە... تاد، ئەو هێزە کۆنخواز و کولتوورە کۆنباوە دەتوانێ بە فێڵ و گۆڕینی دەمامکەکان خۆی بە هێزتر بکا و رەوایەتییەکی بەردەوام بێ....

2008.3.10

ستۆکهۆلم